

ТАЄМНИЦІ СЕРЦЯ ПАВЛА ТИЧИНИ*

Науково-популярний нарис

Ігор КОЛЯДА, професор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук;

Юлія КОЛЯДА, студентка Університетського коледжу Київського університету імені Б. Грінченка

1937 рік: «Лідусю моя, люба, дорогая! Приходила до мене сьогодні мама. З котомкою і зонтичком. Передала мені лист від тебе, про свою подорож у Ворзель почала розказувать... Живи, любе, в лісі і не думай поки що про Київ. Нехай тобі там листя, вітром ошумлене, передає тобі від нас гарно продумані, неказані слова, цілий потік побажань Лідусі! А що, іволга вже перестала? А жалко, я її найбільше люблю з усіх птахів співучих. Живи й не рипайся із лісу. Нехай тобі сонце там дивиться ясно! На колінах моїх уже нема тепер кому посидіти. А я люблю, як ти, посидівши півхвилини у мене на колінах, раптом зриваєшся й біжиши на голос мамин («Лідо! та Лідо!») у кухню. А я остаюсь задоволений, що іволга у мене на моїх була колінах. Спасибі, іволго, за книжечку, яку ти там купила (ти завше кажеш «купила»)... За це тебе цілую дуже. І ще раз і ще. І ніс, і ротик, і руки. Не сумуй, моє хороше! Будь здорова. Бувай».

1943 рік: «Люба моя, славна, дорога Лідусю! Сонечко ясне! Зозулько сизопера! Так скучив за тобою й за мамою – що й сказати не можу. Життя тут яскраве, сильне, надзвичайне, кожен день прожитий здається таким довгим та великим... Цікавого багато – а проте за тобою і за мамою сумую. Перший же день вступу червоного війська до Харкова – тобто 23 серпня, я вже був у місті цьому – дуже та й дуже побитому. Після різних справ невідкладних я зі своїми товаришами пішов у будинок «Слово»... Якщо б і зараз повернувся до Харкова, то в «Слові» можна було б взяти якусь іншу квартиру, бо вільних хватає (на жаль). Я думав трохи тут затриматись, аж поки не візьмуть наші Полтави та Михайлівку, щоб самому туди якось проїхати вирятувати Женю. (Євген Григорович – брат поета. – Авт.) Жах – що тільки з людьми робиться од цих проклятих, од цих собак неситих – німців! Те, що я почув у Москві (од свого земляка-партизана) про село Піски, – потверджується й тут. Піски спалено. Усіх жінок заперли в церкву й там їх спалили... Зозуленька дороженька! Жалуй маму, давай їй молока, шоколаду! Жалуй себе – не перевтомлюйся дуже... Живи ж, дівчинко! Тижня за півтора приїду. А поки що голівку твою з русявенькими кісками тулю до свого серця, льоночок на голові перебираю, цілую безліч раз голівку в вушки, в очка, в устоська! Цілуй маму! Твій Павлусь».

«Лідусю! Ти – ніжна. Такі веселенькіі волошки – і де ти їх видряпала учора? А червоненькі «ліхтарики» – уяви собі – стоять ще й досі. Вони своєю формою дивують всіх, хто в мене буває. Ну так скажи ж: кого мені, крім тебе, викликати?.. Приходь же швидше, квітосько! Я тебе у вушко поцілую, хряцики на вушках усі пообгризаю. Цілую кріпко-кріпко-кріпко – і тебе й маму. Твій прочотнокнижник Павлусь» (Лист з лікарні).

1950 рік: «Дорогий мій любий Лідусику дорогий! Ти любиш читати листи довгі-довгі та детальні. А я ж за початковими процедурами своїми ніяк іще не годен писати листів таких... Учора цілий день було мені сумно. Душа боліла наче. Чи хтось про мене думав щось негарне, чи, мо', гидота якась на мене береться. Бо за тобою й за мамою – зовсім іншого характеру сум у мене: він світлийсвітлий, ясний, хоча й не легкий для серця. Цілую кріпко тебе і маму! Твій П.»

1951 рік: «Любий Лідусь! Ти мені снишся часто. Знаю, що тобі там сумно, як і мені тут. Уже скоро приїду! Бережи здоров'я своє і мамине. Так жалко, що не вдалось разом нам сюди поїхати. Як я роздивився, ці Єсентуки далеко кращі, ніж Кисловодськ. Особливо для тебе есентукські води були б корисні. Неодмінно діждемося і сюди поїдемо разом... Ельбрус тут видно! Хоча й не часто. Ти мій Ельбрус, Лідусю! – чистий, блискучий, рідний. Цілую кріпко тебе і маму. Твій П.»

1967 рік: «Ліда, Лідусю! Коли у мене вночі безсоння і я прислухаюся, як ти на своєму ліжку тяжко дихаєш, мене всього проймає мука, а скільки ж ти серця свого дорогого, свого терпіння золотого потратила під час моєї хвороби! Сестра рідна ніколи того не зробить, як зробить це дружина...»

У Харкові його увагу привертають різні жінки, але стосунків, які можна було б назвати взаємно ніжними, не було. Павло Тичина почувався знову самотнім до болю. Невдовзі закрутився роман з однією із сестер Котових, із 26-річною поеткою-співачкою, непересічною особистістю, яка ввійшла в літературу під псевдонімом Олена Журлива. Олена була вродлива та енергійна. Вона народилася 24 червня 1898 року в місті Сміла на Черкащині в багатодітній родині сільського вчителя. Закінчивши початкову школу, екстерном склала іспити в Уманській гімназії і вступила на філологічний факультет (за конкурсом атестатів)

* Закінчення. Початку журналі «Історія в рідній школі» № 1–2, 2015 р.

Вищих жіночих курсів у Києві, який закінчила 1922 року. Відтак учителювала в школах Києва, Харкова, Дніпропетровська, Москви, Кіровограда. У 1914 році майбутня поетеса була заарештована царською поліцією за участь у демонстрації в день відзначення пам'яті Т. Г. Шевченка.

Природа щедро обдарувала Олену Журливу: в молодості вона чудово співала й гастролювала по Україні з концертами. А в театральний сезон 1929–1930 років її було запрошено до столичної Харківської опери. Та все ж основним покликанням дівчини була поезія. Проте невдовзі доля відвернулася від талановитої красуні. Масові арешти творчої інтелігенції вселяли в серце поетеси тривожні думки і не спонукали до творчості. Ті гіркі передчуття виявилися небезпідставними: Олену Журливу було заарештовано 1938 року в Москві. Коли її арештували й запроторили на 10 років на Алтай, Павло Григорович клопотався про її дострокове звільнення. 27 лютого 1957 року у зв'язку з реабілітацією президія правління СПУ поновила Олену Журливу в лавах Спілки письменників з 1934 року і сприяла виданню збірки її вибраних поезій. Із концтаборів поетеса повернулася з украй підірваним здоров'ям і останнє десятиліття була прикута до ліжка тяжкою недугою. Павло Григорович надсилав їй гроші, харчі й ліки.

Невідомо, чи розповів він Лідії про своє захоплення Оленою. Мабуть, що так, адже вона примчала до Харкова з'ясувати стосунки. Розмова завершилася оспівченням одне одному. І, як сам поет згодом визнавав, лише 1923 року, вже живучи в Харкові, він зазнав з нею близькості. В одному з віршів Тичина писав:

*Стрічав вас тисячі тисяч
І все ж не знаходив по снаю,
В еротіку кличуть поети,
А я її знаю й не знаю.*

Після цього Павло охолов до Олени Журливої. Пізніше, у віршованому листі до Тичини, вона шкодувала, що «третій став між нами хтось...»:

*Так, ми обоє винуваті,
Що хтось чужий на наших святі
Вино з чарок понадливав
І їх отрутою доливав.
І ми пили. Пили, впивались,
І очі щастям загорались.
Та третій став між нами хтось,
І враз вино те розлилось...*

Олена Журлива із вдячності за турботу й у пам'ять про взаємне кохання написала спогади про свої стосунки з Тичиною, але дружина поета Лідія Папарук спалила цей рукопис.

У Харкові Лідія Петрівна оточила коханого увагою і турботою. Адже самотній чоловік, постійно обтяжений багатьма справами – та ще й поет! – не мав часу дбати як треба про побут. На-

приклад, у його харківській оселі панував «парубоцький непорядок» (слова самого Тичини): стілець лише один, а «всі столи, всі підвіконники, вся підлога, робочий стіл були заслані книжками» (згадував І. Сенченко), лише посередині кімнати вилася вузька стежечка для проходу... Київський побут мало відрізнявся від харківського.

Ліда знала напам'ять майже все, що написав Павло. Прагнула створити родину, але поет вважався. Прорив у стосунках відбувся влітку 1932-го. Тичина відвідав Київ. Пішли з Лідією на пляж. Багато плавали, засмагали, жартували. А потім сіли на пароплав і поїхали до Канева. Пробыли там удвох 10 днів. І нарешті перейшли на «ти». Після цієї поїздки в листах до Лідії з'явилися інтимні нотки: «Хотілося б Лідочку побачити! За вухо подрать». Або: «Цілюю Лідусю». І нарешті: «Ну, цілюю кріпко».

Але оті щирі гостини, палкі почуття, що, здавалося, запалили обох, не привели тоді до шлюбу, але назавжди поєднали. Як згадувала Лідія Петрівна на схилі літ у розмові з письменником Станіславом Тельнюком (діалоги з нею увійшли до його книжки «Неодцвітаюча весно моя»): «Ось так і стрічалися сімнадцять літ – то в Харкові, то в Києві, то на Кавказі». Що ж, як кажуть, це таємниця двох, і годі розібратися, ставити на суд любовні взаємини, особливо коли обоє або навіть хтось один – людина талановита. З цього приводу С. Тельнюк поділився таким судженням: «Павло Григорович хотів прожити своє життя, як Скворода, як Шевченко – неодруженим, бездітним. Жінки – це найвища насолода, але це й гріх! Гріх не перед Богом, а перед творчістю. Він, Тичина, вважав, що всі сили своєї душі мусить віддати творчості. Сім'я – це зайві турботи, які відривають письменника від творчості – головної мети життя. Талант – це рідкість, а геній – рідкість серед талантів. Саме тому Лідія Петрівна безоглядно віддала себе і своїх ненароджених дітей у жертву своєму чоловікові, щоб він міг творити велике».

Проте годі уявити П. Тичину аскетом, сповна відданим своєму покликанню. Є у «Щоденнику» і такий запис: «Як краще чистим прожити – одруженим чи холостим? Колись Андрій сміявся з мене: поет без кохання. Люди мої! Не так, не так... Іноді такої сильної любові хочеться! Як хочеться справжньої, чистої любові!»

У Харкові траплялися в Тичини й інші сердечні захоплення. З однією жінкою він навіть уклав шлюб на віру. Потім, щоправда, розійшлися, бо вона хотіла мати дітей. Про цей бік його життя Лідія щось знала, про щось – здогадувалася.

Цікавою сторінкою в житті Тичини можна вважати стосунки з Ритою Нецадименко. У червні 1925 року до Харкова прибув театр Леся Курбаса

«Березіль» – і Тичина побачив «Газ». У цій виставі грали Рита Нещадименко і Надія Титаренко – ті самі дві молоді «богині», з якими поет ходив дніпровими кручами у Великодню ніч 1919-го. «Так, – стверджує поет, – я уночі по Києву блукав. Разом з молодими артистками із студії Курбаса. Вони утръох (а перша з них найскромніша і в той же час найрішучіша Нещадименко) об 11-й ночі зайшли у двір по Кузнечній, 107 (у нас іще не спала Катерина Кузьмівна) і викликали мене. І ми пішли бродить по Києву у Великодню ніч. На Володимирській гірці побували, навколо Андріївської церкви обійшли, щоб згори на Дніпро глянуть. У дворі Софії при електричному світлі всі білі плаття – мов срібні. І аж на світанку розпрощались... І я сам уже вертався на Кузнечну».

Вони з театру Курбаса –
дві молодих богині –
а я собі несміливий,
як пролісок в долині.

(«Під Великодню ніч»)

Рита Нещадименко «була невисока, худенька, пластична. Легко рухалась, дивилась трохи спідлоба своїми великими, чорними, наче бездонними, очима. Голос – низький, м'який, прикритий якимось нальотом смутку, позначений тривожною думкою, що ховалася десь під словами. І палкі спалахи темпераменту, гніву чи пристрасті, що вибухали на сцені. І затамоване нервово напруження, що відчувалося завжди і скрізь... Викохана в тепличній атмосфері дореволюційної Московської камерної студії, яка відзначалася ізоляцією від життя і громадських подій, Рита гранично відгострила свій талант, щоб потім віддати його революції; ламаючи канони старого театрального мистецтва, вона творила нове; ділячись своїм мистецтвом з глядачами, вона навіть умудрялася із найнепомітнішої ролі створити шедевр. Вона була геніальною навіть у масовці, і коли Курбас вимагав від актриси злитися з масою так, щоб ніхто з глядачів навіть не здогадався про присутність її, Рити, на сцені, – вона ішла й на це!» Талант Рити Нещадименко вражав фахівців ще тоді, коли вона грала в театральній студії Ф. Ф. Комісаржевського, а далі в театрі ім. Віри Комісаржевської, та скоро поїхала на рідну Україну і в 1918 році стала актрисою Молодого театру Леся Курбаса, улюбленицею київської публіки. Її полюбили вже з першого виходу на сцену в мініатюрі Олеса «Тихого вечора». Далі бачили її у «Вертепі» в ролі Рахілі. А потім вона грала «другу душу» в інсценізації Шевченкового «Великого льоху» і читала з невимовною силою його поезії. Її бачили не тільки на сцені театру. Вона виступала перед червоноармійцями на вокзалах, у вагонах. І, може, саме Рита Нещадименко бачилася Павлові Тичині, коли він писав про те, як «справжня муза неомузена десь там

на фронті в ніч суху» – біля солдатів, серед лущиння, серед плювків, смертей, ран та крові?.. Спочатку це була дружба, яка несподівано могла розгорітися великим полум'ям кохання. Але між Ритою і Павлом наче точилася якась боротьба: коли вона в'янула за ним, Тичина був майже байдужий, коли ж він рвався до неї, Рита віддавала перевагу Лесеві Курбасу.

Отже, у квітні 1923 року Тичина став харків'янином. Якраз у п'ятому номері журналу «Шляхи мистецтва» публікуватиметься поема-симфонія «Сковорода» – власне, два з половиною розділи твору: «Allegro giocoso», «Crave» та половина «Risoluto». В паперах залишилися друга половина «Risoluto», «Finale», а також ті частини, які потім, будучи видрукуюваними, одержать назви «Над Дніпром» та «Піднятий меч»...

У Харкові поет співпрацював і як член редколегії, і як співредактор щойно відкритого журналу «Червоний шлях». Це було серйозне громадсько-політичне й літературне видання на чолі з Олександром Шумським. 160 українських учених і письменників зголосилися на співробітництво в цьому авторитетному журналі. Були це представники різних шкіл і світоглядів, які активно долучилися до будівництва української національної культури. Павло Тичина очолював у цьому журналі відділ поезії.

Увесь цей час Лідія й Катерина Кузьмівна зберігали за Тичиною його колишню київську кімнату в їхній оселі. У ній усе було так, як він залишив перед від'їздом. Час од часу Лідія надсилала до Харкова книжки з його кімнати – на прохання Павла. А він висилав гроші. З фінансами тепер у нього було значно ліпше. До Києва у видавничих справах приїздив часто, завжди зупинявся в Папаруків. Після обрання 1929 року академіком візити почастишали – регулярно приїжджав на засідання Всеукраїнської академії наук.

Затяжний роман пришвидшився з переносом столиці з Харкова до Києва влітку 1934-го. Спілка письменників, редакції провідних журналів, видавництва – усі стали киянами. І Тичина знов потрапив під опіку Лідії та її матері Катерини Кузьмівни, яка нерідко готувала йому попоїсти, ладнала одяг тощо. «Передай, Лідусь, подяку мамі за обід, – пише Тичина 18 січня 1937 року. – Мені тут розігріли – та так же я ловко підкріпився! І все таке смачне, хороше». Або: «Приходила сьогодні до мене мама, – повідомляє поет 24 червня того ж року. – Перевели розмову про мій від'їзд – про близьку, про хату. А хто ж квіти поливатиме? – каже мама. Встали, пішли на балкон до квітів... а потім знов вернулись до кабінету... Взяла мама з собою дещо переробити, зняла з мене вірвовочкою мірку... і пішла вона, така ж бадьора як і завше, енергійна, весела. Хороша у тебе мама, Лідусю!».

Протягом п'яти років від повернення до Києва Павло Григорович і Лідія Петрівна зустрічалися й далі, мешкаючи окремо: він – у відомчому будинку письменників – Роліті, а вона – у мами, на Деміївці. Лідія почала розриватися на дві хати – інколи залишалася в Павла, але частіше їхала почувати на Кузнечну до матері. Поступово це співвідношення змінювалося. І хоча Лідія Петрівна давно прагнула шлюбу, не поспішав сам поет, який не афішував, що насправді живе з коханою. Коли в нього траплялися гості, Тичина прибирав з коридору пальто Лідії та взуття, а саму її ховав у ванній кімнаті. І хоча знайомі-письменники давно вже були в курсі справ, а його роман із Лідією Петрівною тривав на очах у всіх, поет уперто вдавав, ніби мешкає сам.

1938 року поет закохався в приму Київської опери Оксану Петрусенко. Її кохав безтямно. Але не міг одружитися, бо й вона сама – велика особистість і не могла стати його «секретаркою». Оксана Петрусенко – легендарна постать, символ української культури. Її голос мав магичну силу і чудодійний вплив на слухача. Загадки її долі й досі хвилюють справжніх шанувальників оперного співу. У 1920–1930-х вона була дуже популярною, улюбленицею публіки. 24 січня 1900 року в селянина Балакліївської волості Зміївського повіту Харківської губернії Андрія Єлевферійовича Бородавкіна і його законної дружини Марії Іванівни (обоє православні) народилася донька Ксенія (як зазначено у «Книзі запису актів громадянського стану Кладовищенської церкви м. Севастополя» за 1900 рік, наявний запис № 13). Коли Оксана розпочала свій творчий шлях, учителем у неї став Панас Саксаганський, який приїздив на гастролі в Херсон, а потім навчав її в Києві. Він же допоміг вступити їй до Київського музично-драматичного інституту. А Катерина Лучицька – учениця Заньковецької – викладала в Оксани сценічне мистецтво. Коли Саксаганський приїздив, то грав з нею у виставі; це були вистави для Херсона. Як вона стала «Петрусенко»? Одного разу прочитала оголошення, що до Херсонського державного українського драматичного театру набирають артистів. І пішла випробувати свою долю. Дуже хвилювалася, бо привели її прямо до музичного керівника театру Петра Бойченка. І ось Бойченко каже: «Дівчино, як тебе звати?» – «Ксеня...» – «А прізвище?» – «Бородавкіна...» – «Така мила дівчина, а прізвище кумедне... Ну заспівай!» Вона й заспівала: «Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу. Тільки тоді і полегша, як нишком поплачу...» Схвилювала всіх. Петро Бойченко й каже: «Де ти здобула такий коштовний скарб? Заспівай ще щось нам, Оксано!» – «Я – Ксеня!» – «А тепер, дівчино, запам'ятай! З цього дня ти – Оксана і забудь «Ксеня!» Іспит ти витримала блискуче: ми зарахову-

ємо тебе до складу нашого колективу на правах «артистки з голосом». Але побудеш спочатку хористкою: повчишся, до сцени звикнеш...» Саме в цей час Петро Бойченко почав до дівчини залицятися.

Того ніхто не сприймав усерйоз. А Бойченко тим часом розбурхував у дівчині ліричні почуття, будував повітряні замки, і Оксана скорилася. Стала йому за дружину, не усвідомлюючи, як обіцяне щастя обернеться важкими родинними путами...

Минув час, вона почала виступати. Проходили останні репетиції «Запорожця за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. Треба було виготовити й розклеїти по місту афіші, що сповіщали про дебют Оксани Бородавкіної в партії Одарки. Всі артисти театру сходилися на думці, що прізвище «Бородавкіна» не пасує такій гарній синьоокої стрункій співачці з неповторної краси голосом. Що ж на афіші писати? І почали артисти придумувати – Петрова, Шевченкова, Любченко, Веселка, Барвінок. Ще якісь там імена... Тут Бойченко встає й каже: «А давайте ми їй дамо прізвище Петрусенко! Мене батько називав Петром, Петрусем, Петрусенком». А вона дивиться своїми блакитними очима: «Та нехай буде Петрусенко!» Ось так в афішах і з'явився псевдонім: «Одарка – Оксана Петрусенко». Під цим псевдонімом Ксенія Бородавкіна і ввійшла в історію українського вокального мистецтва. А прем'єра опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського пройшла з величезним успіхом завдяки Оксані Петрусенко – Одарці та Петрові Бойченку – Карасеві.

У 1921 р. Херсонський театр розпався. Довгих сім років Петрусенко мандрувала Росією й Україною у складі пересувних музично-драматичних труп.

У жахливі роки репресій й голодомору її бачили під Одесою: худющу, страшну, високу, вона ледве ходила. Її підгодовували. Була там із Петром Бойченком. І бачили її, коли залишала Ялту й лежала на підлозі на якихось речах, а до неї матрос: «Ей, Маруся, вставай!» Вона встає: «Я не Маруся, я Оксана!» Потім – співала в Умані у напівзруйнованому театрі: зі стелі з дірок вітер дме, падають сніжинки, а вона співає Наталку чи Одарку. Чи не тоді й захворіла на туберкульоз. У 1923–1924 рр. Оксана Петрусенко навчалася в Київському музично-драматичному інституті імені Лисенка й одночасно двічі на тиждень брала уроки у педагога Олени Олександрівни Муравйової, яка високо цінувала Оксану. Але закінчити навчання їй не вдалося. Оксана закохалася у співака-баритона Мефодія Семенюту-Барила. Та спільне життя не склалося. Оксана завагітніла, навчання стало неможливим. І вона поїхала в Калугу в пересувну трупу

Сагатовського. А 16 січня 1925 року народила сина Володимира. Вже влітку того ж року вона прибула до Харкова в надії лишитися працювати в Харківському оперному театрі. Витримала проби, але попрацювати там не вдалося. Потім – «казанський період» Оксани Андріївни. У 1927 році вона отримала пропозицію співати в оперній трупі Казанського оперного театру і погодилася. Тут мала вдалий дебют. 13 грудня того ж року співала Оксану в опері Петра Чайковського «Черевички». Вакулу ж виконував тенор Свердловського театру Василь Москаленко (учень Станіславського і Немировича-Данченка).

Так вийшло, що сценічний спів переріс у значно більше почуття, і вони згодом зареєстрували свій шлюб. Саме в Казані її й почали називати «український соловушка».

Далі – свердловський і самарський періоди. І лише 14 липня 1934 р. Петрусенко разом із сином та чоловіком приїхала до Києва. Одразу з вокзалу вирішила йти на прослуховування до Київського академічного театру опери та балету. «Ти що, Оксано, серйозно надумала прямо з вокзалу до опери?» – подивовано звів брови чоловік. «Так! Серйозно. А чого зволікати, Василю? Краще одразу вирішити свою долю». – «Радив би не ризикувати. Сьогодні ж п'ятниця, 13 липня...» – «Не лякай мене чортовою дюжиною – не боюсь її!» Директор театру Ян Янович Яновський теж здивувався проханню співачки влаштувати проби відразу: «Ну добре. Вкажіть свою програму...» – «Арії Лізи, Аїди, Тоски...». Рішення художньої ради було однотайним – зарахувати Петрусенко солісткою театру без наступного етапу проби – участі в одній із вистав у провідній партії. А чоловіка Василя Москаленка, чий тенор враження на присутніх не справив, зарахували солістом на другі-треті партії. Вона гучно заявила про себе перед київською публікою вже 15 липня у «шефському» концерті в авіамістечку. Заспівала «Что мне жить и тужить» Варламова, схвилювала Київ, і навколо неї заворушилося «зміїне кубло».

Перші три місяці співачка завойовувала публіку, виступаючи в «Аїді». Із запису в її щоденнику від 3 вересня 1934 року: «Проспівала «Аїду» добре. «Приятелі» насторожилися». Із запису в тому ж щоденнику від 12 вересня того ж року: «Уже два рази співала «Аїду». Преса мовчить – «не помітила». Але доброзичливі колеги по театру – Сергій Дмитрович Іваненко, Віктор Петрович Борищенко її підбадьорили. А партією Лізи співачка взагалі закріпила своє становище провідного драматичного сопрано в театрі. Коли відбувся генеральний прогон вистави «Запорожець за Дунаєм» з участю головних пар: Литвиненко-Вольгемут – Паторжинський і Петрусенко – Донець, то Андрій Хвиля, заступник наркомосвіти

України, високий партійний авторитет, заявив, що найбільше для Одарки підходить Петрусенко – і голосом, і статурою. Її конкурентка Марія Литвиненко-Вольгемут цього не могла вибачити... Далі – опера «Снігуронька», Оксана в ролі Купави (прем'єра відбулася 5 березня 1935 року).

І цю свою унікальну Купаву Оксана Андріївна створила в нестерпних для творчої праці умовах. Про це свідчать документи. В театрі були угруповання, котрі виступали проти Петрусенко. Зі щоденника співачки: «Справа в тому, що постановник опери Йосип Лапицький заявив диригенту Арію Пазовському, що в нього Купави немає, що Купава в моєму виконанні не в його розрізі і я не розв'язую його творчої думки. І що ж? Після кількох репетицій Пазовський мене зняв з партії Купави...» Іще: «Я потрапила під вплив злих чарів П... Де вихід? Поступатися не можна, це не по-радянському. Подумаємо...». Ніна Іванівна Скоробагатько зізнавалася: «Коли йшли вистави «Снігуроньки», до мене не раз чулися тривожні дзвінки з проханням, аби про них не знала Оксана: «Не залишайте саму Оксану Андріївну після вистав! Супроводжуйте її аж до самого дому (мешкала вона тоді на Стрілецькій). Я знаю, що тоді до неї ревниво ставилася Зоя Гайдай».

Але неважко здогадатися, що річ тут не в «ревнощах» Зої Гайдай чи в нелюбові Арія Пазовського або Йосипа Лапицького, – концертмейстер прямо натякає на доноси. Анонімки на Оксану Петрусенко були від запопадливих служак системи. Співачку тримали під «недремним оком».

Саме в ці весняні дні 1935 р. у стінах театру набув широкого розголосу політичний процес – в антирадянській діяльності звинувачувалися заступник директора з творчої роботи Яків Васильович Майстренко, тенор Олександр Колодуб. Їм ж заступниками стали авторитетні партійні керівники Панас Любченко та Андрій Хвиля.

Під час першої в Радянському Союзі декади українського мистецтва в Москві було заплановано показати опери «Наталка Полтавка», «Снігуронька», «Запорожець за Дунаєм». І гостро стояло питання: кому ж співати у прем'єрних виставах? У цей період напружені стосунки з Марією Литвиненко-Вольгемут і Зоєю Гайдай погіршали. Оксану Петрусенко взагалі не хотіли пускати на декаду до Большого театру. Казали, що в них «е кому співати і Наталку, і Одарку». Але на генеральній репетиції 26 лютого 1936 року вона так проникливо заспівала Наталку, що всіх зворушила. Тому в ЦК вирішили: тільки вона співатиме Наталку, а потім і Одарку.

І вона заспівала – дуже вдало. Московська преса була переповнена доброзичливими відгуками. Закінчилася декада зустріччю з урядом у Кремлі й запрошенням на дачу до Й. Сталіна. Саме в Москві Оксана отримала визнання, якого не можна

було замовчувати: звання заслуженої артистки УРСР, орден «Знак пошани», матеріальне забезпечення і перспективу подорожі до Мілану.

1937 р. – в Україні наростає хвиля репресій. Були арештовані Йона Якір, Андрій Хвиля. Застрелився Панас Любченко. Заарештували директора оперного театру Яновського. На допитах він звів наклепи на багатьох людей. Про Петрусенко сказав, що вона була людиною, близькою до Панаса Любченка, була в нього вдома, він підвозив її автомобілем і обіцяв подорож до Італії. Яновський практично зробив прямий донос на співачку, якій симпатизували і якою опікувались високі партійні діячі України. І нікому було захистити Оксану. Та й примадонни київської опери заздрили їй чорною заздрістю. Тому у вересневі дні 1937 р. артистка перебувала на краю прірви. Під час антрактів у гримувальній Оксана Андріївна залишалася сама – партнери по виставі в ті чорні дні боялися з нею розмовляти. І вихід вона знайшла – в екстремальній ситуації, коли відчула, що кільце навколо неї міцно стиснулося, що її чекають арешт, допити... Вирішила поквитатися з життям, як це вчинив Панас Любченко.

Але доля її врятувала. Приїхала з Москви режисер Анна Бегічева зробити записи видатних українських митців. Бегічева нібито побачила Оксану із зашморгом на шії. Вона зняла її, і вони того ж вечора поїхали в Москву до Климента Ворошилова за «підтримкою». Але життя після того не полегшало. Дався взнаки туберкульоз і в неї, і в її сина...

Друга світова війна. Радянські війська вступили на територію Західної України і Західної Білорусі. Услід за воїнами виїжджає в ті краї і великий загін радянських пропагандистів. Серед них були й дві бригади артистів київських театрів. Одну з них доручено було очолити Оксані Петрусенко... А ось ті події очима самої співачки: *«24 вересня. Вирушили в дорогу. О 13-й годині за московським часом перейшли міст, що з'єднує наш кордон із Західною Україною. Як усі відразу відчувли устрій не нашої країни. Люди зодягнені не по-нашому: або ж дуже багато, або ж дуже вбого, геть у лахмітті, як пастух, що гнав стадо, якого ми зустріли дорогою. Я вперше за кордоном нашого Союзу. Мене так надзвичайно цікавила кожна дрібниця, я просто не знала, куди дивитися».*

Там, у Львові, у 1939 р., Оксана вперше зустрілася з Андрієм Чеканюком, редактором газети «Комуніст»... Це було її єдине, але трагічне кохання. Він був молодший за неї на шість років, одружений, мав двох синів. Коли повернулася до Києва, то вже чекала дитину без будь-якої надії на спільне життя з коханим. У листі від 29 квітня 1940 року Оксана пише до нього після кількох годин жагучого очікування в помешканні подруги Катерини Лучицької: *«Ти не прийшов, Андрійку,*

а я так чекала тебе, думала. Ну що ж, мабуть, тебе більше влаштує, так тобі зручніше, а я... А я от думаю, що не має бути насилля ні над волею, ні над почуттям. Пам'ятаю про тебе завжди, навряд чи й зможу забути. Адже через півтора місяця буде та жива істота, що кожної миті нагадуватиме про тебе, а серце матері – не камінь...» Ще один лист до нього: *«...Крихітку нашу я зумію виховати справжньою людиною... Забути тебе, мій Андрійку, я ніколи не зможу, завжди буду пам'ятати і бажати від щирого серця благополуччя в твоїм житті».*

31 травня 1940 року Оксана Андріївна співала останню у своєму житті виставу – «Запорожець за Дунаєм». Цією оперою відкрилися гастролі колективу у Львові. Партнерами співачки були Михайло Донець, Наталя Захарченко, Іван Шведов. І хоч почувалася вона дуже зле, зібрала в кулак усю волю і провела партію Одарки на піднесенні. Коли повернулася до Києва, її поклали в лікарню на Пушкінській. Потім її перевезли в ОХМАТДИТ, де хворих консультували медичні світила – Олександр Лур'є, Левко Мельник, Давид Сегалов... Стан здоров'я Оксани Андріївни під час перебування в ОХМАТДИТі, здається, не викликав побоювань. На восьмий день її вже планували випускати. За день до її смерті була неділя. І жінки в лікарні вмовили її дати імпровізований концерт. Вона співала. Потім їй стало зле від перенапруження... Коли співачці зовсім погіршало, лікарі сказали медсестрі Парасці Гладуш: *«Якщо Оксані Андріївни стане зле, кличте лікаря!»*

У день її смерті – 15 липня 1940 року – за три години до трагічної події до неї прийшла подруга Олександра Станіславова. Оксана віддала в руки няні свою дитину: *«Потримай мого козака, а я поговорю з Шурочкою!»* І вони довго про щось спілкувалися. Перед тим були Ніна Іванівна Скоробагатко і Катерина Лучицька – вони обдумували, як співачка вийде до своїх глядачів. Трагедія сталася десь опівдні. Перед черговою годівлею до палати забігла няня помити співачці руки. Артистка задрімала, а няня раптово відчинила двері й гримнула ними. *«Ой!»* – скрикнула Оксана Андріївна. – Ви мене розбудили й налякали. Я саме, голубонько, задрімала й наснився сон – рідна моя мама цілувала мене...». А це передвісник близької смерті. Оксана Андріївна нагодувала дитину, потішилася... Зі слів медсестри Параски Гладуш, коли вона поспішала коридором, то раптом двері палати № 2 широко розчинилися і з них виглянув якийсь невідомий черговий лікар: *«Параско, спустиись у поліклініку! Оксані Андріївни зле! Виклич професора і принеси кисневу подушку! Укол у серце я вже зробив...»* І поки Параска бігала за кисневою подушкою, минуло хвилин п'ятнадцять. *«Гладуш, станьте біля неї, покладіть руки долонями догори під подушку й*

обережно ледь-ледь підніміть Оксані Андріївній голову! – наказав той лікар сестрі. – Тепер опустить голову, заберіть кисневу подушку... Оксана Андріївна померла», – констатував незнайомиць.

Офіційна версія: «Великий тромб підступив до серця, і врятувати було неможливо...» Коли Павло Григорович почув, що Петрусенко померла, заляк біля робочого столу і зродив буквально вночі: «Співала ж дзвінко, дуже, незрівнянно! А голос був – із щирого срібла! Ой рано, рано, дуже рано, Оксано, ти від нас пішла...» Цілий день він сидів, обхопивши голову руками і плакав.

У ці дні поет Тичина робить свій остаточний вибір: Лідія. Зрозумів, що саме вона – його знайдена половинка. Інших більше не шукав і не кохувався.

Одружилися вони тихо й скромно, навіть близькі друзі довго не знали про це. На початку 1940 р. Павло Григорович і Лідія Петрівна розписалися у рагсі за місцем прописки нареченої – на міській околиці Деміївці. П. Г. Тичині було 49 років, його обраниці – 40. Від часу їхнього знайомства минуло майже 24 роки (ще 10 літ Лідія Петрівна залишалася на своєму прізвищі). ...Платонічних захоплень, однак, Тичина не покинув. Коли Лідії Петрівні закидали, що її чоловік не байдужий до Валентини Василівни Юдіної – музикознавця, авторки книг про Тичину, вона спокійно заперечувала. Без ревнощів уточнювала: ніжна симпатія Павла Григоровича – Наталя Михайлівна Ужвій, адже саме їй він присвятив один з ліричних віршів.

– Якби він когось полюбив, я б його не тримала, – казала Лідія Петрівна наприкінці життя. – Але ніколи в нас такого не було, щоб він мені загрожував: ось розлюблю, мовляв, і йди на всі чотири сторони. Павло Григорович нікого не втаємничував у зміну свого родинного стану. Все розкрилося завдяки курйозу. Відомий композитор Пилип Козицький привів до поета дочку свого колеги Михайла Скорульського з наміром посватати. Збентеженому господарю квартири не лишалося нічого іншого, як познайомити вельмишановних гостей зі своєю половиною...

Усі прожиті разом і нарізно роки Лідія Петрівна була його коханою, другом, ретельною помічницею у творчій праці, першим читачем, а часом і принциповим, тямущим критиком. Вона заради свого ПОЕТА зреклася можливого материнства, адже Тичина боявся потрапити в становище, коли тоталітарна система маніпулюватиме його дітьми, через них тиснутиме. Водночас він добре знав, що найчастіше на дітях геніїв природа відпочиває, а тому вони не сягнуть його висот у кращому разі, а в гіршому – будуть вічним докором і прокляттям батькові. Компенсуючи відсутність дітей, Лідія Петрівна вважала себе матір'ю багатьох творчих задумів Павла Григо-

ровича й навіть дала назви деяким його збіркам. Вона стала берегинею родинного вогнища, своєрідним янголом-хранителем Павла Тичини, рятуючи його від усіх життєвих та побутових проблем. Саме вона краще за інших могла зрозуміти, який сьогодні, в цю мить настроїв у Павла Григоровича. Саме вона тонко і болісно відчувала миті, коли Поетові було незатишно на душі, сумно, гірко від різних життєвих перипетій; відчувала, знала, розуміла кожний рух і погляд свого чоловіка, аби вчасно його підтримати, допомогти, вислухати, зрозуміти. На 40-річчя їхнього знайомства поет присвятив дружині такі рядки:

*Дивлюсь на тебе я не надивлюся –
На очі сірі й брови в формі дуг,
Для мене ти, як з пісні «біле гуся», –
Кохана, люба і дружина, й друг.*

Все життя прожили вони в мирі та злагоді. У стосунках Павло Тичина був делікатним. Між ними тривала взаємна прив'язаність одностороння і царювала взаємна вірність. Узагалі Тичина дотримувався думки про святість шлюбу, навіть якщо це й не церковний шлюб, а лише цивільний. Й беріг його святість так само вірно й самовіддано, як до того беріг святість почуття Кохання. Про яке він пізніше напише:

*Ну, як би я міг без твоєї усмішки?
Не міг би я бачить ні трав колихання,
ні погляду гір, ні тремтіння берези,
ні в озері тім ряботіння, одсоння...*

В останні роки життя Лідія Петрівна невтомно опікувалася художньою спадщиною Павла Тичини, а навесні 1975 р. (її останнього) року тиждень за тижнем разом із Станіславом Тельнюком готувала до видання щоденникові записи Павла Григоровича. Праця була завершена у вересні. Того ж місяця Лідії Петрівни Тичини не стало: через 8 років після смерті її ПОЕТА.

Багаторазові фази закоханості поета Павла Тичини можна пояснити болісним пошуком Жінки, яка б відповідала найвищому стандарту земного дива: «Люблю астрономію, музику і жінку. Астрономія воздвигає, музика оп'яняє, жінка дивує – у голосі, у погляді, навіть у посмішці – жінка завжди рождає».

За що його жінки так любили? Бо він зберіг у собі ніжність – майже дитячу, що її дорослі мужчини втрачають. Він умів плакати, навіть будучи міністром. Було, що він хотів зняти віником павутину, побачив там вагітну павучиху й вигукнув: «Як можна, вона ж мати!» Якимось він рано встав до роботи, глядь – а на книжках спить метелик. І Тичина не зміг працювати, бо не хотів будити метелика. Він відчував усе, що живе, – по-особливому. Вважав, що кіт, який спить, дивиться на нас із пташиного польоту. А метелик уміє читати. Йому марилися струни «в глибині землі й надо мною».